

بررسی امکان جرم‌انگاری جرایم مرتبط با اعانت بر اثم در فضای مجازی

محسن نادری^۱، علی‌اکبر ایزدی فرد^۲، محمدمهدی زارعی^۳

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه مازندران
mnnnarsenal9085@gmail.com

^۲ عضو هیئت علمی دانشگاه و استاد فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه مازندران
izadifard@umz.ac.ir

^۳ استادیار و عضو هیئت علمی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه مازندران
m.zarei@umz.ac.ir

چکیده

قوانین جزایی جامعه ایران به لحاظ محتوایی برگرفته از فقه و حقوق اسلامی است. برای برخی از جرایم و گناهان در فقه و حقوق اسلامی توسط شارع مجازات معینی تعیین شده است که باید عیناً همان حکم توسط محکمه اجرا شود. در مقابل نسبت به برخی از موارد شارع مجازات معینی را تعیین نکرده است. یکی از این موارد اعانت بر اثم است. اعانت بر اثم حرام است و هر آنچه که حرام بوده و قابلیت مجازات دنیوی را داشته باشد محکمه می‌تواند مجازات تعزیری را برای آن در نظر بگیرد. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و مراجعه به کتب فقهی و آراء فقها، همراه با توجیه، تبیین و استدلال و استنتاج است. مستندات برای حرمت اعانت بر اثم توسط فقها مطرح شده است. بررسی این مستندات و تعمیم آن نسبت به فضای مجازی این امکان که بتوان جرایم مرتبط با اعانت بر اثم را در فضای سایبری جرم‌انگاری کرد را فراهم می‌کند. خلاصه این که با استدلال و تبیین این مستندات حرمت اعانت بر اثم اعم از فضای حقیقی و فضای مجازی اثبات می‌شود و با توجه به حکم حرمت محاکم قضایی می‌توانند از جنبه تعزیری مجازات متناسبی را برای موارد مختلف اعمال کنند.

کلمات کلیدی: اعانت بر اثم، مستندات، فضای مجازی، فضای حقیقی، امکان مجازات.

۱ مقدمه

معنایی که برای اعانت در لغت وضع کرده‌اند عبارت از یاری کردن غیر است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳: ۲۹۸) به یاری‌دهنده «مُعین»، به یاری‌شونده «مُعان» و امری که بر آن یاری می‌شود، «مُعان علیه» می‌گویند (هاشمی شاهرودی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۱: ۵۹۰). در فقه اسلامی در تعریف معاونت و اعانت تعاریف گوناگون و متفاوتی وجود دارد. از جمله شیخ انصاری اعتبار قصد را در تحقق عنوان اعانت شرط می‌داند و معتقد است

که اعانت در صورت وجود قصد مترتب بر انجام دادن و اعمال برخی از مقدمات کار شخص دیگر است (شیخ انصاری، ۱۴۱۱ق، ج ۱: ۶۸).

سید محمد بجنوردی در کتاب قواعد فقهیه به نقل از پدر خود میرزا حسن بجنوردی بیان نموده که اعانت در لغت به معنای مساعدت است و معین کسی است که فردی را در انجام کاری یاری می‌دهد. بنابراین مقصود از اعانت بر اثم یاری کردن بر گناه است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۹، ج ۲: ۲۲۷) از این رو اعانت عبارت است از انجام برخی از مقدمات کار معان (یاری‌شونده) توسط معین (یاری‌کننده) به صورت مطلق خواه با قصد تحقق اثم در عالم واقع باشد و نتیجه محقق شود و خواه قصد و نتیجه حاصل نشود که شیخ انصاری در مکاسب این قول را قول اکثر فقها دانسته و به آنها نسبت داده است (همان).

فضای مجازی (cyberspace) نخستین بار توسط ویلیام گیسون نویسنده‌ی اهل کانادا-ایالات متحده آمریکا و در یکی از داستان‌های کوتاهی که نگاشته به کار برده شد (دهه ۱۹۸۰ میلادی). از نظر گیسون فضای مجازی فضایی تخیلی است که از اتصال رایانه‌ها پدید آمده است، که تمامی انسان‌ها و منابع اطلاعاتی را به هم متصل کرده است (امام جمعه، ۱۳۸۲: ۲۵). در تعریف فضای مجازی، تعریف رسمی کاملاً دقیق و موافقی وجود ندارد. اما در تعریف آن گفته شده است: «فضای مجازی یا فضای سایبر، مفهومی برای توصیف فناوری دیجیتال به هم پیوسته گسترده است». نمی‌توان فضای مجازی را مترادف با اینترنت دانست، اما اینترنت ابزار ورود به فضای مجازی است (سیاح طاهری و دیگران، ۱۳۹۶، ج ۱: ۳۰). اشخاص می‌توانند با استفاده از این فضا تعامل و تبادل ایده، اشتراک‌گذاری اطلاعات، انجام کار، بازی کردن، فعالیت‌های اجتماعی، هنری، سیاسی و غیره را انجام دهند. این فضا از چهار لایه تشکیل شده است: اولین لایه تجهیزات و ابزار فیزیکی می‌باشد، در دومین لایه سامانه‌ها و سکوها (پلتفرم‌ها) فناوری‌ها به عنوان زیرساخت‌ها و سخت‌افزارهایی که تشکیل، ذخیره و تبادل، تغییر داده‌ها و اطلاعات را ممکن می‌سازد، وجود دارد. لایه سوم مربوط به اطلاعات و محتوا است و در نهایت لایه چهارم عامل انسانی، به عنوان کاربران و بهره‌وران از این فضا حضور دارند و این لایه‌ها با یکدیگر دارای تأثیر و تأثر متقابل هستند (اسلامی تنها، پارسا، نجف پورآقایگلو، ۱۴۰۰: ۳۱۱). به هر حال فضای مجازی با هر تعبیر و هر تعریفی، قلمرویی وسیع و بدون مرز است که با توجه به ویژگی‌های خود برای کاربران خود امکانات، آزادی‌ها، فرصت‌ها، دلهره‌ها و آسیب‌هایی را به همراه دارد. همین امر از جمله دلایلی است که هر کشوری نسبت به کاهش آسیب‌ها و مشکلاتی که ممکن است فضای مجازی با خود به دنبال داشته باشد در عین توجه به مزایای آن اقدام به وضع قوانین و مقرراتی کند تا امنیت کاربران و حکومت خود را حفظ کند.

امروزه با ورود و گسترش فضای مجازی، فعالیت و زیست بشری محدود در فضای حقیقی نیست و اشخاص حقیقی و حقوقی ساعات زیادی از شبانه‌روز را در فضای سایبری و مجازی سپری می‌کنند. تسهیل فعالیت‌های مختلف در فضای مجازی امکان وقوع جرایم مختلف و متفاوتی را فراهم می‌کند. در کشور ما تولید برخی محتواها جرم‌انگاری شده است و البته در برخی موارد دارای خلأ قانونی است. به عنوان نمونه قماربازی با هر وسیله‌ای ممنوع است و طرح دعوا در این زمینه مسموع نخواهد بود (قانون مدنی ماده ۶۵۴) و مطابق با قانون جرایم رایانه‌ای (ماده ۱۴) انتشار، توزیع و معامله محتوا مستهجن علیه عفت و اخلاق عمومی جرم‌انگاری شده است. همچنین جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی جامعه در بستر فضای مجازی به عنوان

جرمی مستقل دارای مجازات‌های معین می‌باشد. اما علاوه بر این نمونه‌ها و مواردی که مستقلاً و مستقیماً دارای عنوان مجرمانه هستند و منجر به تخلفات شرعی و قانونی می‌شوند ممکن است در مواردی به صورت غیرمستقیم باشد. مانند منطوق ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای که اشعار می‌دارد تحریک، ترغیب، تطمیع و دعوت افراد به فحشا و ارتکاب جرایم منافی عفت یا انحرافات جنسی و اعتیاد به مواد مخدر و خودکشی و اعمال خشونت‌آمیز جرم است و حسب مورد مجازات‌هایی را تعیین کرده است. از این رو ممکن است از طریق تولید بازی‌ها، سایت‌ها، تبلیغات ویدیویی و غیره به صورت غیرمستقیم و یا حتی بدون اینکه هدف اصلی از آنها تولید محتوای مخرب باشد مقدمه‌ای برای انجام فعل حرام، تسهیل و ارتکاب عمل نامشروع گردد. یکی از مواردی که احتمال وقوع آن در فضای مجازی وجود دارد اعانت بر اثم است مانند این که شخص یا شرکت تولیدکننده برنامه و بازی‌ای در فضای مجازی بازی یا برنامه‌ای را تولید می‌کند، حال می‌تواند قابلیت چت و صحبت کردن افراد را تعبیه کند و در صورت تعبیه می‌تواند تنظیمات نظرات (کامنت‌ها) و گفت‌وگوها (چت‌ها) را به گونه‌ای تنظیم کند که متن، تصاویر و فیلم‌های خلاف شرع و اخلاق را که قبیح و مستهجن است حذف کند، در غیر این صورت با توجه به وظیفه خاصی که جهت مدیریت آن بستر داشته است ترک فعل او در صورت علم و التفات می‌تواند از مصادیق اعانت بر اثم باشد و قابلیت پیگیری جزایی و حقوقی را حسب موارد مختلف داشته باشد.

برای اثبات حرمت اعانت بر اثم در فضای مجازی باید مستندات متقنی برای آن ارائه شود که اعم از فضای حقیقی و مجازی باشد تا بتوان از این مستندات به عنوان مدارک و دلایل احتمال وقوع اعانت بر اثم در فضای مجازی استفاده نمود. از جمله مستنداتی که فقها و پژوهشگران برای قاعده اعانت بر اثم به آنها متمسک شده اند عبارتند از: کتاب (قرآن کریم)، روایات، دلیل عقل، قاعده لاضرر، که در ادامه بررسی اجمالی نسبت به هر کدام صورت گرفته و ثابت می‌شود که امکان اعانت بر اثم در فضای مجازی وجود دارد و بر اساس حرمت اعانت بر اثم مطابق این قاعده فقهی محاکم قضایی می‌توانند مجازات متناسبی را در نظر بگیرند. زراعت، نجفی، یزدیان، گلی (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان «مشروعیت جرم‌انگاری عمل تولید، توزیع و انتشار بدافزارها در فضای سایبر» از جمله دلایل و مستندات شرعی مشروعیت جرم تولید، توزیع و انتشار بدافزارها را وجود قاعده اعانت بر اثم می‌دانند.

زند اقطاعی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی فقهی و حقوقی اعانه بر اثم در فضای سایبر با راهبرد پیشگیری» وجوه تمایز و تفاوت معاونت در جرم در فضای سایبر را بستر وقوع جرم، سهولت وقوع جرایم در این فضا، شدت ضرر و کثرت و فراوانی بزه‌دیده می‌داند. او معتقد است اعانت از امور تبعی است و قصد از آن به ذهن متبادر می‌شود و مفهوم قصد در معنای اعانت ظاهر است. او حرمت اضرار به غیر و مقدمه حرام را علاوه بر کتاب از دلایل حرمت اعانت بر اثم می‌داند.

پیرمردیان (۱۳۹۴) در پژوهشی تحت عنوان «حرمت اعانه بر اثم و اعانه به ظالم در رسانه‌های خبری و مطبوعات از دیدگاه فقه اسلامی و با تأکید بر اندیشه‌ی فقهی امام خمینی (ره)» عنوان می‌دارد اگر مخاطبان رسانه‌های جمعی و مطبوعات، رفتاری را در رادیو و تلویزیون بشنوند و یا مشاهده کنند و مطلبی را در روزنامه‌ها بخوانند، که احتمال تقلید از رفتارهای ناپه‌نجار و مجرمانه و گناه را در آنها تقویت کند، در این صورت رسانه خبری معین بر اثم بوده و مرتکب حرام شده است. ممکن است این شبهه و سؤال مطرح شود که مستندات

قاعده اعانت بر اثم مربوط به فضای حقیقی بوده و قابل استناد در فضای مجازی نباشد. پژوهش حاضر با بررسی اجمالی این مستندات این شبهه را رد کرده و مستندات مذکور را اعم از فضای حقیقی و فضای سایبر می‌داند.

۲ بررسی مستندات قاعده اعانت بر اثم در فضای مجازی

۱.۲ کتاب

فقه حرمت اعانت بر اثم را مستند بر دلایلی می‌دانند. از جمله آنها تمسک به آیات نورانی کلام الله مجید است. مشهورترین آیه‌ای که برای حرمت اعانت بر اثم به آن استناد شده است، آیه ۲ سوره مبارکه مائده است که به آیه تعاون معروف است: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» «و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید، و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید».

از منظر علامه طباطبایی، قسمت اخیر از آیه ۲ سوره مبارکه مائده بیانگر پایه و اساس سنت اسلامی؛ برگرفته از دستور خداوند تبارک و تعالی است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۲۶۶). همان‌طور که از معنای آیه بر می‌آید؛ آیه مذکور یاری دادن یکدیگر بر گناه، ظلم و تجاوز را نهی نموده است. در روایتی علی علیه السلام می‌فرماید: «لا تعن قویا علی الضعیف» هیچ قدرتمندی را بر علیه ضعیفی یاری مکن (تمیمی امدی، ۱۳۶۶، ج ۱: ۲۵۰). آیه مذکور عصیان و معصیت نسبت به امر پروردگار و ایجاد انشقاق و تفرقه در جامعه اسلامی را نهی کرده است و به سبیل مؤمنین که عبارت از تعاون بر سبیل نیکوکاری و تقوا است؛ حکم می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۱۳۲). درباره آیه تعاون گروهی از فقها حرمت اعانت بر اثم را استنباط کرده‌اند و گروهی دیگر این آیه «لا تعانوا علی الاثم و العدوان» را برای این مقصود کافی ندانسته‌اند. آن دسته از فقهایی که آیه مذکور را برای حرمت اعانت بر اثم ناکافی می‌دانند؛ از جمله محقق ایروانی در حاشیه بر مکاسب معتقد هستند که نهی به کار رفته در آیه مؤید نهی تنزیهی است که در مقابل نهی تحریمی قرار دارد؛ بنابراین اعانت بر اثم مکروه است (ایروانی نجفی، ۱۳۸۴، ج ۱: ۱۵). اما در پاسخ به این ایرادات مطروحه می‌توان گفت که آیه از دو عبارت مستقل و جدای از هم تشکیل شده است که یکی امر به تعاون در تقوا است که حکم آن استحباب است زیرا امر به تقوا مستحب است و بخش دیگر جمله امر به عدم تعاون در اثم و عدوان است که حکم حرمت را دارد، به این خاطر که اثم و عدوان حرام هستند. بنابراین این دو عبارت منفک از یکدیگر می‌باشند و این که امر بر تقوا و معاونت در آن مستحب است (واجب نیست) دلیلی بر اینکه این حکم به عدم اعانت بر اثم تسری کرده و حکم حرمت را جاری نکرد نخواهد بود؛ و این مسئله توسط ادراک عقلی متناسب با تناسب حکم و موضوع به دست می‌آید چراکه ظلم و عدوان عقلاً قبیح و مذموم است و عقل مستقلاً بر حرمت آن دلالت دارد نه کراهت آن. بنابراین امام خمینی (ره) در پاسخ به شبهه محقق ایروانی نسبت به مدلول آیه برآمده و اذعان می‌کند که در عبارت و آیه مذکور قرآینی وجود دارد که مؤید تحریمی بودن نهی هستند. اول آنکه به تناسب حکم و موضوع، از نهی بر اعانت بر اثم و عدوان، حرمت اعانت به ذهن متبادر می‌شود. دومین شاهد بر این مدعا نیز عطف کلمه عدوان است که عقلاً و شرعاً اعانت دیگران بر ظلم، حرام است (خمینی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۱۳۱) و با توجه به اینکه در اینجا با دو جمله با دو حکم متفاوت (امر و نهی) روبرو هستیم بحث وحدت

سیاق منتفی خواهد بود؛ چراکه وحدت سیاق زمانی موجود است که دو عبارت دارای حکم واحدی باشند که مشتمل بر امر یا نهی باشد (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۹، ج ۲: ۲۳۲). پس از رد ایرادات فقهای نظیر محقق ایروانی نسبت به عدم دلالت آیه تعاون بر اعانت بر اثم و مطابق آیاتی که اعانت ظلمه را نهی می کند و به قرینه درکنار هم قرار گرفتن اثم و عدوان در آیه ۲ سوره شریفه مانده می توان گفت: اعانت بر اثم (مطلق گناه) و عدوان (ظلم) حرام است و با توجه به اینکه مخاطبان ظواهر قرآن و احکام استخراج شده از آن عموم مردم می باشند (معرفت، ۱۴۲۹ق، ج ۱: ۵۷)، مراد شارع مقدس بر امر به تعاون و اعانت در تقوا و نیکی ها و امر بر عدم اعانت بر اثم و ظلم و عدوان امری کلی است که از عمومیت برخوردار است و مخاطب آن عموم مسلمانان در همه ادوار تاریخ می باشند که باید نسبت به همدیگر در تقوا و امور خیر معین و یاری رسان باشند و نسبت به عصیان الهی و ارتکاب اثم و عدوان نباید تشویق کننده و یاری دهنده یکدیگر باشند. بنابراین کوچکترین فعل و ترک فعلی که یاری کننده ظلمه و اثم باشد اعم از این که در عوالم حقیقی یا مجازی رخ بدهد، حرام خواهد بود.

۲.۲ روایات

در کتب روایی و معتبر شیعی از جمله اصول کافی مرحوم کلینی، وسائل الشیعه شیخ حر عاملی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال شیخ صدوق و سایر کتب روایی احادیث فراوانی نسبت به موضوع یاری و اعانت ظلمه یافت می شود که حاکی از آن است که اعانت و یاری کردن ظلمه از قبیح ترین گناهان است که مؤاخذه و عقاب شدید الهی بر آن مترتب می شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۵۷). به عنوان نمونه: در وسائل الشیعه در حدیثی که از محمد بن یعقوب نقل شده و سلسله راویان آن به امام سجاد علیه السلام می رسد ایشان از همنشینی با گناهکاران و اعانت ظالمان بر حذر داشته اند و می فرمایند «ایاکم وصحبة العاصین ومعونة الظالمین» (حرعاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۲: ۱۲۸). در روایت دیگری که سلسله روایات آن نهایتاً به ابی عبدالله امام جعفر صادق علیه السلام می رسد را صاحب ثواب الاعمال در کتاب خود آورده است که آن حضرت نسبت به شخصی که معین قاتلی باشد فرمودند مورد غضب و خشم خداوند در روز قیامت واقع خواهد شد و هرگز مشمول عفو و رحمت باری تعالی قرار نخواهد گرفت: «مَنْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ عَيْنَيْهِ مَكْتُوبٌ آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى» (ابن بابویه (صدوق)، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۲۷۶). بر اساس روایات مذکور خصوصاً روایت مندرج در کافی به نقل از رئیس مذهب شیعه امام جعفر صادق علیه السلام که کوچکترین خدمت و یاری به ظلمه و دستگاه ظلم را حتی در هنگام تنگدستی جایز نمی دانند و اطلاق سایر روایات و عرضه آنها به آیات مرتبط با بحث اعانت بر اثم و عدوان، هرگونه عملیات اعم از فعل و ترک فعل که در جهت کمک گناه و ظلم صورت بگیرد، خواه در فضای حقیقی و خواه در دنیای مجازی حرام بوده و حسب مورد و شرایط عقوبت و مؤاخذه دنیوی و اخروی شامل حال فرد معین خواهد شد.

۳.۲ دلیل عقل

هرجایی که محل زیست جمع و اجتماعی باشد نیازمند و مستلزم وجود قانون و اجرای آن جهت عدم تضییع حقوق دیگران و برقراری نظم و جلوگیری از هرج و مرج در آن محیط است و این امر امری عقلانی و منطقی است. فضای مجازی هم به عنوان محل زیست بشر از این قاعده مستثنی نیست. روایات هم مؤید حجیت عقل هستند و جایگاه و شأنیت عقل را می توان از حدیث مشهوری که از امام کاظم وارد شده است دریافت که ایشان فرمودند: خداوند دو حجت را در اختیار مردم قرار داد، حجتی ظاهری که پیامبران و معصومین علیهم السلام هستند و دیگری حجت باطنی که همانا عقل است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۱۶). انجام منکر و اعمالی که حرام و ناپسند است قبیح است. این قبح را عقل مستقلاً درک می کند و به ترک آن عمل حکم می کند. بنابراین امر به حرام و تحریم دیگری و فراهم ساختن مقدمات برای انجام فعل ناشایست توسط دیگری نیز توسط عقل مذمت شده و قبیح خواهد بود. به نظر امام خمینی اگر شخصی به سرقت سارق می کند صرف نظر از این که قصد وقوع فعل مجرمانه و ارتکاب عمل حرام را داشته یا نداشته باشد عقلاً این کار مجرمانه دانسته شده و از منظر عقل قبیح است و قبح عقلی دارد، اگرچه با وجود قصد قطعاً و عقلاً قبح بیشتری خواهد داشت (خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱: ۱۳۰). در واقع بنای عقلا بر مجازات معین، بر اساس درک حسن و قبح عقلی یک عمل است؛ به این معنا که هرگاه عقلاً چیزی را مجرمانه بدانند به دلیل قبح بودن آن است و به تعبیر علامه طباطبایی بنای عقلا مبتنی بر فطرت انسانی و ضرورت نظام اجتماعی بوده و مستند آن عقل است (طباطبایی، بی تا، ج ۲: ۱۸۸-۲۰۵) نسبت به مسائلی که جنبه اجتماعی دارد عقل حکم می کند به این که برای حفظ نظام و عدم هرج و مرج باید از کارهایی که موجب هرج و مرج می شود پرهیز کرد. از این رو عقل مستقلاً حکم می کند به حرمت آنچه که موجب اختلال نظام عالم شود (موسوی قزوینی، ۱۴۲۳ق، ج ۵: ۳۰۱) که اعانت بر اثم از قبیل کارهایی است که در صورت وقوع و فراگیر شدن و عدم برخورد با شایع شدن آن باعث هرج و مرج و نابسامانی و اختلال نظام می گردد. بر اساس این مقدمات عقل حکم می کند به حرمت اعانت بر اثم و حکم می کند به برخورد و مقابله با آن.

۴.۲ قاعده لاضرر

قاعده لاضرر (لاضرر و لااضرار) از جمله قواعدی است که بر سایر قواعد و احکام اولیه حکومت دارد (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷، ج ۱: ۲۴۳). وقتی لا در لاضرر «لا نفی» در نظر گرفته شود و واژه «حکم» در تقدیر باشد مراد از آن این است که حکمی که ضرر دارد در دایره تشریح احکام وضع نشده است (محقق داماد، ۱۳۹۸، ج ۱: ۱۸۴). پس ضرر به خویش و اضرار به غیر بنابراین وضع و نظریه و مطابق قاعده لاضرر حرام است (سبحانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲: ۱۸۲). پس از اثبات حرمت ضرر و اضرار مطابق آیات و روایات می توان گفت که باتوجه به فتوا فقها استفاده و بهره مندی از فضای مجازی مباح بوده و حکم اولیه در باب این مسئله اباحه شرعی است لکن زمانی که استفاده سوء از این فضا شود و به حیثیت، مال، جان و آبرو و شخصیت افراد خدشه و ضرری وارد شود، مطابق لاضرر حرام است و بنابراین که ضرر و اضرار حرام بوده و بر حکم اولیه که اباحه است حکومت دارد، اعانت بر اثم که موجبات ضرر به شخص معان و یا اشخاص ثالث می گردد در فضای مجازی همچون

فضای حقیقی حرام خواهد بود.

۳ بررسی امکان پیش‌بینی مجازات متناسب برای اعانت بر اثم در فضای مجازی

۱- ابتدا باید این مسئله تبیین شود که اساساً اعانت بر اثم حرام است یا حرام نیست تا بتوان برای آن به لحاظ شرعی و قانونی مجازات متناسب را در نظر گرفت. زیرا اگر فرضاً مجازات اعانت بر اثم صراحتاً در شرع مقدس و توسط شارع حکیم ذکر نشده باشد در مورد اعمال حرام و یا واجبی که برای انجام یا عدم انجام آنها در نظام تشریعی اسلام، مجازات مشخصی تعیین نشده، تعیین مجازات تعزیری به رأی محکمه و شخص قاضی واگذار شده است و بنابر رویکرد غالب و دیدگاه فقهی مشهور فقها، حاکم شرع می‌تواند به صلاح‌دید خود، فردی را که عمل حرامی مرتکب شده است تعزیر کند ولی باید ما دون الحد و کمتر از مقدار حد باشد (مسجدسرای، ۱۳۹۲: ۸۷). با توجه به مستندات مذکور اعانت بر اثم اعم از فضای حقیقی و فضای مجازی حرام بوده و محاکم قضایی می‌توانند حسب موارد مختلف مجازات‌های متناسبی را در نظر بگیرند.

۲- نکته دیگر که حائز اهمیت است تفاوت اعانت بر اثم نسبت به مورد مشابه آن در قانون مجازات اسلامی یعنی معاونت در جرم است که این امر در چگونگی و کیفیت مجازات معین بر اثم اثرگذار است. در تفاوت بین اعانت بر اثم با اصطلاح معاونت در جرم که در قانون مجازات اسلامی و در مواد ۲۲۶ تا ۲۲۹ به آن اشاره شده و مورد تعریف واقع گردیده است و مجازات آن حسب مورد تعیین گشته است؛ می‌توان گفت: اعانت بر اثم زمانی محقق می‌شود که گناهی توسط فردی صورت گرفته باشد و دیگری او را در رسیدن به مقصودش که نامشروع بوده یاری کرده باشد که در این صورت فرد یاری‌دهنده معین بر اثم خواهد بود (محقق داماد، ۱۳۹۸، ج ۴: ۲۰۶)؛ مانند اینکه مثلاً زن مشاطه و آرایشگری که می‌داند مشتری وی جهت نشان دادن آرایش خود به نامحرم به او مراجعه کرده است چنانچه وحدت قصد با وی داشته باشد اعانت بر اثم خواهد بود (اراکی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۵۹۹)؛ و در حالی که برخی گناهان جرم هستند و بالعکس اما در عین حال در برخی از موارد عمل انجام شده توسط شخص از گناهان و از رذیلت‌های اخلاقی و شرعی است اما در قانون جرم‌انگاری نشده است نظیر غیبت یا دروغ‌گویی. از این رو رذیلت‌های اخلاقی مانند دروغ‌گویی و یا غیبت ناپسند است اما در حقوق نسبت به برخی از موضوعات و با تحقق پاره ای از شرایط جرم‌انگاری شده و دارای مجازات خواهد بود. به این خاطر اثم و جرم در باب ضمانت اجرا نیز با یکدیگر متفاوت خواهند بود (کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۶۱). از این رو با وجود اینکه برخی از اثم‌ها جرم نیستند و برخی جرم‌ها نیز ممکن است اثم نباشند اما بسیاری از جرم‌ها در زمره گناهان جا می‌گیرد و مجازات آن از طریق حکم حرمت بر اساس یکی از این دو امر صورت می‌گیرد. نظیر مثال ساختن کلید برای اجرای عمل مجرمانه و گناه سرقت.

همچنین باتوجه به این مسئله که گناهایی که نسبت به دیگران صورت می‌گیرد بر ذهن و روان اشخاص اثرات منفی و نامطلوبی می‌گذارد می‌توان با توجه و عنایت به آزار روحی اشخاص در صورت شکایت افراد مجازات متناسب با آن عمل خلاف را مد نظر قرار داد. مشکلات حقوقی نظیر عدم رعایت حق صاحب اثر، حق تألیف، کلاهبرداری، سرقت، ارباب و تهدید انتشار مسائل خصوصی و ... در فضای مجازی قابلیت پیگیری و

تعقیب حقوقی و جزایی را با توجه به قواعدی نظیر قاعده لاضرر و قاعده اعانت بر اثم دارا است.

۴ نتیجه گیری

مستندات قاعده اعانت بر اثم اعم از فضای حقیقی و فضای مجازی است و با توجه به اثبات حرمت اعانت بر اثم محاکم قضایی می توانند با توجه به موضوعات مختلف و با هدف جلوگیری از اشاعه جرم و گناهی که با امنیت و آسایش شهروندان و جامعه مرتبط هستند به مقابله و برخورد بپردازند. فضای مجازی با توجه به ویژگی های منحصر به فرد خود از جمله سرعت انتشار پیام، تسریع در روند فعالیت های تجاری و اقتصادی و برطرف کردن نیازها و کارهای اداری و ... فرصت های زیادی را برای افراد ایجاد کرده است اما در عین حال با توجه به گستردگی و بی انتها بودن آن و ویژگی هایی مانند گمنامی و ناشناخته بودن هویت اشخاص می تواند موجبات مشکلات عاطفی و جرایم اخلاقی و اجتماعی شود. از این رو مدیریت این فضا توسط افراد متخصص و مجرب کاملاً ضروری است. در نهایت پیشنهاد می شود علاوه بر مدیریت فضای مجازی و فرهنگ سازی در استفاده مطلوب از این فضا برای حفظ امنیت و آرامش روانی جامعه با برهم زندگان امنیت روانی جامعه در فضای مجازی و کمک کنندگان و تسهیل کنندگان این امر که معین و معاون در آن اثم و جرم هستند برخورد قضایی و تنبیهی متناسبی جهت تنبیه و اصلاح صورت گیرد.

مراجع

- [۱] قرآن کریم
- [۲] قانون جرایم رایانه ای
- [۳] قانون مدنی
- [۴] ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، (۱۴۰۶ق). ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، چاپ دوم، قم، دار الشریف الرضی للنشر.
- [۵] ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی، أبو الفضل، جمال الدین، (۱۴۱۴ق). لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، دار صادر.
- [۶] اراکی، محمد علی، (۱۳۷۱). توضیح المسائل، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- [۷] اسلامی تنها، علی اصغر، آقاییگلو، عزیز، پارسا، حمید، (۱۴۰۰). مدینه فاضله مجازی چارچوب نظری حکمرانی فضای مجازی جمهوری اسلامی، دوفصلنامه علمی دین و ارتباطات، سال بیست و هشتم، ش اول، بهار و تابستان، صص ۳۰۵-۳۳۰.
- [۸] امام جمعه، طیب، (۱۳۸۲). آموزش و پرورش در عصر اطلاعات، ماهنامه تکنولوژی آموزشی رشد، دوره ۱۹.
- [۹] انصاری، شیخ مرتضی، (۱۴۱۱ق). المکاسب، چاپ اول، قم: انتشارات دارالذخائر.
- [۱۰] ایروانی نجفی، میرزا علی، (۱۳۸۴). حاشیه المکاسب، تهران، انتشارات کیا.
- [۱۱] پیرمردیان، سیدمحمد رضا، (۱۳۹۴). «حرمت اعانه بر اثم و اعانه به ظالم در رسانه های خبری و مطبوعات از دیدگاه فقه اسلامی و با تأکید بر اندیشه ی فقهی امام خمینی (ره)»، سپهر سیاست، ش ۵، پاییز، صص ۶۱-۷۵.

- [۱۲] تیممی آمدی، عبدالواحدین محمد، (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم، چاپ دوم، قم، دار الکتب الاسلامیه.
- [۱۳] حر عاملی، محمد بن الحسن، (۱۴۰۳ق). وسائل الشیعة، چاپ پنجم، بیروت: دار احیاء التراث.
- [۱۴] خمینی، سیدروح الله الموسوی، (۱۳۶۸). مکاسب المحرمة، چاپ سوم، قم، مؤسسه اسماعیلیان.
- [۱۵] خمینی، سیدروح الله موسوی، (۱۳۸۱). مکاسب المحرمة، تعلیق مجتبی تهرانی؛ قم، نشر مهر.
- [۱۶] زراعت، عباس، گلی، سلمان، نجفی، حسین، یزدیان، جعفر، (۱۳۹۹). «مشروعیت جرم انگاری عمل تولید، توزیع و انتشار بدافزارها در فضای سایبر»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ش ۲۳، پاییز و زمستان، صص ۴۱۵-۴۳۸.
- [۱۷] زنداقطاعی، فاطمه، (۱۳۹۸). «بررسی فقهی و حقوقی اعانه برائتم در فضای سایبر باراهبرد پیشگیری»، دوفصلنامه تخصصی مطالعات فقهی، سال دوم، ش دوم، بهار و تابستان، صص ۳۹-۶۱.
- [۱۸] سبحانی، جعفر، (۱۴۱۵ق). الرسائل الاربع، چاپ اول، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- [۱۹] سیاح طاهری، محمد حسین و دیگران، (۱۳۹۶). حقیقت مجازی (درباره فضای مجازی چه بدانیم و چه بگوییم؟)، تهران، مرکز ملی فضای مجازی.
- [۲۰] طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- [۲۱] طباطبایی، محمد حسین، (بی تا). حاشیه الکفایة، قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- [۲۲] کاتوزیان، ناصر، (۱۳۹۳)، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، چاپ نود و ششم، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- [۲۳] کلینی رازی، ابی جعفر محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق). (اصول) الکافی ط اسلامیة، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- [۲۴] محقق داماد، سیدمصطفی، (۱۳۹۸). قواعد فقه بخش جزایی (۴)، چاپ سی و هفتم، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی.
- [۲۵] مسجدرایی، حمید، (۱۳۹۲). واکاوی در ادله شمول تعزیر، مطالعات اسلامی: فقه و اصول، سال چهل و پنجم، شماریه ۹۵، زمستان، صص ۸۷-۱۰۳.
- [۲۶] معرفت، محمد هادی، (۱۴۲۷ق). التمهید فی علوم القرآن، چاپ دوم، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
- [۲۷] مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴). تفسیر نمونه ط دار الکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- [۲۸] موسوی بجنوردی، سید حسن، (۱۳۷۷). القواعد الفقهیة، چاپ اول، قم، نشر الهادی.
- [۲۹] موسوی بجنوردی، سید محمد، (۱۳۷۹). قواعد فقهیة، چاپ سوم، تهران، مؤسسه عروج.
- [۳۰] موسوی قزوینی، سیدعلی، (۱۴۲۳ق). تعلیقه علی المعالم الاصول، چاپ اول، تهران، مؤسسه نشر اسلامی.
- [۳۱] هاشمی شاهرودی، سید محمود و دیگران، (۱۳۷۴). فقه اهل بیت علیهم السلام - فارسی، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی.

